

VIII

Ο ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ

Εισαγωγή

Ὡς πνευματικὴ διάστασις τοῦ κόσμου ἡ γλῶσσα ἐδήλωσε τὰ μέτρα τῶν πραγμάτων ἐν σχέσει πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ ἀνθρώπινος κόσμος γίνεται ἄμετρος, α) διότι ἀναπτύσσεται βάσει ποσοτικῶν καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπεριορίστων σχέσεων, β) διότι δὲν ἐπιτρέπει τοὺς ὑπευθύνους, ἀλλ' ἐπιβάλλει ἀνεξελέγκτους συνδέσμους εἰς τὴν λειτουργικὴν του ἔκφρασιν, γ) διότι προσαρμόζει τὴν μορφήν του εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν ἀνθρώπων, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μένη ἐσωτερικῶς ἀδέσμευτος, δ) διότι ἀναλαμβάνει νὰ ἐκτελέσῃ, ἀντὶ νὰ διευκολύνῃ, τὴν πρᾶξιν καὶ ε) διότι ἐκμεταλλεύεται τὰ σκοτεινὰ κίνητρα τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ τὴν κατευθύνῃ, ὅπουδῆποτε τὸ ἀπαιτεῖ ὁ τεχνικός του προγραμματισμός. Ἐὰν ὅμως τὰ πράγματα διαρρηγνύουν σήμερον τὰ φυσικά των μέτρα, ὁ ἄνθρωπος ἐγκαθίσταται πνευματικῶς εἰς τὴν ἐπιφάνειάν των, χωρὶς νὰ προσαρμόζῃ τὴν θέλησίν του εἰς τὴν ἐσωτερικὴν των διάθεσιν.

Ὁ κίνδυνος αὐτὸς δὲν εἶναι νέος, ἀλλ' ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φοράν τὴν ἐποχὴν τῆς θεμελιώσεως τοῦ πολιτισμοῦ, ὅποτε ἡ δημιουργία ἡθικῶν, ἐξαρτωμένων δηλαδή ἐκ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ὡς ἐκ τούτου

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

μεταβαλλομένων ὄρων ὑπάρξεως δὲν ἐκαλύφθη ἀμέσως γλωσσικῶς, ἀλλ' ἐπρόβλημάτισε τὴν ζωὴν εἰς τὴν σκιάν τῶν σταθερῶν δεδομένων τῆς πνευματικῆς της παρακαταθήκης. Ὁ λόγος λοιπὸν, ὁ ὁποῖος ἐξέφρασε τὴν γενικὴν ἐμπειρίαν, ὅπως ἐβασίζετο εἰς τὰ φυσικὰ καὶ διὰ τοῦτο ἀμετάβλητα σχήματα τοῦ περιβάλλοντος, ἐγνώρισε τότε τὴν πρώτην «ὄντολογικὴν» του κρίσιν. Ἐξηκολούθησε νὰ ὀρίζῃ τὴν πραγματικότητα, χωρὶς ἐκείνη νὰ ἐφαρμόζῃ ὅπωςδῆποτε τὴν ἐντολήν. Ἐκτοτε συντελεῖται ἡ ἀποσύνθεσις τοῦ κόσμου εἰς τὴν γλωσσικὴν καὶ τὴν πραγματικὴν του ὑπόστασιν. Τόσον ἡ μία ὅσον καὶ ἡ ἄλλη πλευρὰ του, ὅ,τι παρουσιάζεται «ὑποκειμενικῶς» καὶ ὅ,τι ἔχει «ἀντικειμενικὴν» βάσιν, εἶναι δυνατόν τώρα νὰ ὀρίζουν τὴν ζωὴν, χωρὶς νὰ συνδέωνται μεταξύ των. Διὰ τὴν πνευματικὴν μοῖραν τοῦ ἀνθρώπου τὸ γεγονός αὐτὸ σημαίνει πρῶτον, ὅτι συντρίβεται ἡ μαγεία (ἡ σύμπτωσις τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πράγματος) καὶ δεύτερον ὅτι ἀρχίζει ὁ καιρὸς τῆς ἀφαιρέσεως (τῆς ἀναφορᾶς ἰδιοτήτων καὶ σχέσεων χωρὶς ἐποπτικὸν ὑπόβαθρον) καὶ τοῦ ψεύδους (τῆς συνειδητῆς ἀσυνεπειᾶς μεταξύ τῆς μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς παραστάσεως). Ταυτοχρόνως δημιουργεῖται ἡ ἀπαίτησις τῆς πνευματικῆς διεισδύσεως εἰς τὴν ἀφετηρίαν τῆς νέας πραγματικότητος — ὄχι τὴν φύσιν, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν. Ὁ λόγος δὲν ἔχει ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς ὡς μοναδικὸν θέμα τὰ κοσμικὰ φαινόμενα, ἀλλὰ τὴν ἠθικὴν συμπεριφορὰν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἀποτελεῖ τὸ πρόβλημα μετὰ τὴν θεμελίωσιν τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Ποίησις, φιλοσοφία καὶ θρησκεία θὰ ὀροθετήσουν τὴν πολιτιστικὴν του σταδιοδρομίαν.

Ἄφ' ὅτου ἡ κηδεμόνευσις τῶν θηλαστικῶν ἐπέβαλε τὴν συγκρότησιν τῆς νομαδικῆς κοινότητος καὶ ἡ μονι-

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

μοποίησις τῆς διαμονῆς εἰς τὴν παρυφὴν τοῦ ἀγροῦ τὴν σύμπηξιν τοῦ κράτους, μίαν ἀλληλεξάρτησιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἡ ὁποία παρουσίαζεν ὡς βασικὸν ζήτημα ὄχι ὅ,τι τοὺς περιέβαλλεν, ἀλλὰ τὴν κοινωνικὴν τῶν στάσιν, ὁ λόγος ἀναφέρεται, προκειμένου νὰ ἐνισχύσῃ τὸ ἦθος, εἰς τὰ φυσικὰ δεδομένα ἔνεκα τῆς μαγικῆς τῶν δυνάμεως εἴτε εἰς τὰ γεγονότα τῆς συνυπάρξεως, τὰ ὁποία δὲν ἔχουν πάντοτε παραστατικὸν χαρακτήρα. Ἡ φροντίς τοῦ ἐλέγχου τῆς σχέσεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι προάγει τὴν κοινὴν τῶν ὑπαρξιν, συνεδέθη ἔνεκα τῆς ἀποφασιστικῆς τῆς σημασίας διὰ τὸν βίον πρὸς τὴν πίστιν εἰς μίαν ἐπιτακτικὴν θέλησιν εἰς τὴν ρίζαν τοῦ εἶναι. Ἀργότερον ὁ πολιτισμὸς διέσπασε τὴν ἀρχικὴν σύνθεσιν καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐδημιούργησε μίαν καθαρότητα ἐκφράσεως διὰ τὴν αἰσθητικὴν, τὴν θεωρίαν καὶ τὴν εὐσέβειαν. Ὅπου ὅμως ὁ λόγος ἔπαυσε νὰ ὀρίζῃ τὴν πράξιν, ὁ ἄνθρωπος ἐγένετο ἀκαταλόγιστος. Οὔτε ὁ Ὀράτιος οὔτε ὁ Πλωτῖνος οὔτε ὁ Ἄττις, ἀλλ' ἡ Καινὴ Διαθήκη ἔσωσε διὰ τοῦτο τὸν Ἑλληνιστικὸν κόσμον, διότι αὐτὴ ἐδημιούργησε γλωσσικῶς τὸν ἱερὸν δεσμὸν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἱστορίας.

α) Ἡ ποίησις

Ὅπου ὁ λόγος ὑπεχρέωσε τὴν δεδομένην πραγματικότητα νὰ παραστήσῃ, ὅ,τι ἐνδιαφέρει τὸν ἄνθρωπον κατὰ βάθος, ἐδημιούργησε τὴν «ποιητικὴν» του διάστασιν. Ἐπειδὴ τὰ φυσικὰ πράγματα ἦτο δυνατόν τὴν ἐποχὴν τῆς ταυτίσεώς τῶν πρὸς τὴν πνευματικὴν τῶν παρὰστασιν νὰ ἐφαρμόσουν τὸ θέλημα τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζεν ἀκριβῶς περὶ τίνος ἐπρόκειτο, ὥστε νὰ

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ἐνεργήση, ὅπως ἐπιβάλλεται, ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ ὀρίσουν καὶ τὴν σχέσιν του πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ἐὰν τοῦ ὑποδείξουν, ὅ,τι πρέπει νὰ πράξη. Ἡ ποίησις δηλαδή ἀπετέλεσε τὸν σύνδεσμον μεταξύ φυσικῆς καὶ ἠθικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τὴν πρώτην «ἀντικειμενικὴν» ἔκφρασιν τοῦ λόγου κατ' ἀναφορὰν πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Ἀργότερον ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ θρησκεία προσεπάθησαν νὰ τὴν μιμηθοῦν διὰ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ κόσμου εἰς τὴν βασικὴν του ὑπόστασιν ὡς ὑποδείγματος διὰ τὴν ὀρθὴν σκέψιν καὶ τὴν κοινωνικὴν τάξιν καὶ διὰ τῆς ἀναθέσεως εἰς ἓνα ὑπερανθρώπινον παράγοντα νὰ καθορίσῃ ὡς ἀνωτάτη αὐθεντία, ὅ,τι ἔπρεπε νὰ διέπῃ τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ποίησις, φιλοσοφία καὶ θρησκεία ἐμφανίζονται εἰς τοὺς μεγάλους προσανατολισμούς τῆς ζωῆς ὡς συνάλληλα γεγονότα.

Ἡ ποίησις ἰδιαιτέρως ἀπετέλεσεν (ἐπειδὴ δὲν προϋποθέτει τὴν ἀφαιρετικὴν ἰκανότητα τοῦ νοῦ καὶ τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα τῆς θεότητος, ἀλλ' ἐκφράζει τὰ πράγματα καθ' ἑαυτὰ εἰς τὴν ἀπλότητα τῆς φυσικῆς των διαγωγῆς) τὸ ἐναρκτήριον ἄθλημα τοῦ λόγου, ἀφ' ὅτου τὰ ἐπιτακτικὰ προβλήματα τῶν ἀνθρώπων προέκυψαν ἐκ τῆς συμβιώσεώς των. Ἐὰν διὰ τοῦτο ὑπάρχουν λαοὶ χωρὶς θεωρητικὴν σκέψιν καὶ θεῖα πρόσωπα, δὲν ὑπάρχουν λαοὶ χωρὶς ἐποπτικὸν λόγον ἠθικοῦ χαρακτῆρος. Ἐὰν ἄρα εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ποίησις περιορισθῇ μόνον εἰς τὴν μορφήν ἐξ ἀνάγκης ἢ διότι θὰ παρουσιάσῃ τὴν ἀνάγκην ὡς φιλοτιμίαν, θὰ ἔχη ἀπαρνηθῇ τὰ πνευματικὰ της πρωτοτόκια, τὴν δυνατότητά της νὰ φιλοξενῇ ἐντὸς τῶν σχημάτων τῆς ἰσχυροτέρας ἐμπειρίας, ὅ,τι ἔχει διὰ τὴν ζωὴν οὐσιώδη σημασίαν. Ἡ προσπάθειά της κατὰ συνέπειαν νὰ συγκινήσῃ ἀπλῶς καὶ μόνον

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

διὰ τοῦ «λυρικοῦ» συνδυασμοῦ κοινῶν, ἀθίκτων ἢ συνειρμικῶς φορτισμένων λέξεων θὰ εἶναι τὸ κύκνειον ἄσμα τῆς.

Διὰ τῆς ἐπενδύσεως ὅμως αὐτῆς τῶν ἐλπίδων εἰς ὅ,τι διεγείρει τὸ συναίσθημα, χωρὶς νὰ θίγη τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεως, ἡ ποίησις μαρτυρεῖ οὐσιαστικῶς, ὅτι τῆς διαφεύγει τὸ νόημα τῶν σημαντικῶν ὑποθέσεων, δηλαδή ὁ ἄνθρωπος εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ ποιότητα. Συγκατατίθεται λοιπὸν νὰ γίνη μία περίπτωση διασκεδάσεως — νὰ παρεμβληθῆ μεταξύ τῶν γεγονότων καὶ τῆς συνειδήσεώς των — καὶ νὰ πράξη τὸ ἀντίθετον ὅσων ἐπετέλεσε μέχρι στιγμῆς. Εἰς τὴν προσπάθειάν της ὅμως νὰ ἐνισχύσῃ τὴν λήθην τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τὴν συναγωνίζεται ἡ ὠργανωμένη βιομηχανία τῶν ἀποσυνδέσεων τῆς προσοχῆς ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς πραγματικότητος καὶ διὰ τοῦτο ἐλάχιστοι ἀκόμη τῆς ἐπιτρέπουν νὰ τοὺς ἀπασχολήσῃ. Ἐὰν ἐπομένως θὰ ἤθελε νὰ συναρπάσῃ καὶ πάλιν τὸν ἄνθρωπον, θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν χάρισῃ διὰ τοῦ λόγου εἰς τὴν ὑπαρξίν του, νὰ τοῦ δείξῃ ἐποπτικῶς, πῶς ζῆ, τί παραλείπει καὶ τί χρειάζεται. Θὰ τοῦ προσέφερε τότε τὴν αὐτοσυναίσθησιν ἐκείνην, ἐκ τῆς ὁποίας θὰ ἐπήγαζεν ὁ ὑπεύθυνος προσωπικός του βίος καὶ θὰ ἦτο ἐγγύησις διὰ τὴν πνευματικὴν του ἐλευθερίαν.

Ἡ προοπτικὴ αὐτὴ δὲν σημαίνει ἀπαραιτήτως διὰ τὴν ποίησιν, ὅτι θὰ συνεχίσῃ νὰ χρησιμοποιῆ ὡς ἐκφραστικὰ της μέσα τὰ φυσικὰ στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας, ὅταν σκεφθῆ κανεὶς, ὅτι ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλῶς συμπλήρωσιν, ἀλλ' ἀνασκευὴν τῆς φύσεως. Οἱ ἐρχόμενοι δὲν θὰ ἐντυπωσιασθοῦν ἐκ τοῦ περιβάλλοντος τῆς ζωῆς, τὸ ὁποῖον ἔτρεφεν ἄλλοτε τὴν παράστασιν, διότι ἀπλούστατα δὲν θὰ τὸ γνω-

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

ρίσουν. Ἡ μνήμη ἀσφαλῶς θὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ στηρίξῃ τὴν ποίησιν, ἐκείνη ὅμως θὰ χάσῃ τὰ ὑπεύθυνα ἐμπειρικά της ἐρείσματα καὶ θὰ ζητήσῃ διὰ τὸν λόγον αὐτὸν νέον τρόπον ἐκφράσεως, ὁ ὅποιος νὰ βασίζεται ἀμέσως εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν πράξιν.

Κατὰ πόσον ἡ τεχνολογία θὰ ὑποκαταστήσῃ μορφολογικῶς τὴν φύσιν, εἶναι μία ὑπόθεσις, ἡ ὅποια προσκρούει — ἂν καὶ παρουσιάζεται ὡς μόνη διέξοδος — εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὰ βιομηχανικὰ ὄντα δὲν διαθέτουν ἢ ἀνατρέπουν τὴν ἐσωτερικὴν ἀντιστοιχίαν μεταξὺ φαινομένου καὶ οὐσίας, τὴν βάσιν δηλαδὴ τοῦ παραστατικοῦ λόγου. Ἡ ὄψις τῶν τεχνικῶν κατασκευῶν δὲν προδίδει ἀναγκαστικῶς καὶ συσκοτίζει ἐπανειλημένως ἀπὸ σκοποῦ τὴν πραγματικὴν των δραστηριότητα. Ἴσως διὰ τοῦτο ἡ ποιητικὴ εὐαισθησία ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν παρελθόντων καὶ τῶν ἐπικαίρων ἱστορικῶν γεγονότων, προκειμένου νὰ ἐσωτερικεύσῃ τὸν ἄνθρωπον. Τί ἀκριβῶς θὰ συμβῆ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προδιαγραφῇ αὐτὴν τὴν στιγμὴν, ὅπωςδὴποτε ὅμως δὲν θὰ εἶναι ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ τρόπος τῆς συμπεριφορᾶς θὰ δώσῃ τὴν ἀφορμὴν εἰς τὴν ποίησιν νὰ αἰσθητοποιήσῃ, ὅ,τι δὲν ἀντιλαμβάνεται ἢ αἰσθησις ἐκ πρώτης ὄψεως. Ὁ μῦθος δὲν ὑπῆρξε μόνον ἀναφορὰ εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα, ἀλλ' ἐπίσης μία παρουσίασις τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ἐκείνης, ἡ ὅποια εἶχε σημασίαν διὰ τὴν ἀτομικὴν περίπτωσιν.

Δὲν ἀποκλείεται λοιπὸν εἰς τὸ μέλλον ὁ ποιητικὸς λόγος νὰ φιλοξενήσῃ, ὅ,τι ἐγκαταλείπεται σήμερον εἰς τὴν σκιάν τῆς συνειδήσεως ἢ τὴν διάθεσιν τῆς εἰδησεογραφικῆς σκοπιμότητος, ἔστω καὶ ἂν κλονίζῃ τὸν ἄνθρωπον εἰς τὰ θεμέλια τῆς προσωπικῆς του ὑποστάσεως. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ γεγονός τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν συγ-

κλονιστικῶν περιστατικῶν τῆς ζωῆς ἐκτὸς τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον θὰ παρουσίαζε τὸν οὐσιαστικόν των χαρακτηριστῆρα, προκειμένου νὰ τὸν λάβῃ ὁ ἄνθρωπος ὑπ' ὄψιν του, διὰ νὰ ἐλέγξῃ ἐκ τῶν ἔσω τὴν ὑπαρξίν του, εἶναι μία βασικὴ αἰτία τῆς ἀγριότητος, ἡ ὁποία τὰ χαρακτηρισίζει. Ἐὰν ἡ ποίησις δὲν στεγάζῃ τὴν καθημερινὴν πρᾶξιν, δὲν θὰ παίξῃ ρόλον εἰς τὸν ἐξανθρωπισμὸν της καὶ δὲν θὰ διεκδικήσῃ θέσιν μεταξύ τῶν σοβαρῶν ὑποθέσεων τῆς ζωῆς. Ἡ ἀπουσία της ἐκ τοῦ τόπου, εἰς τὸν ὁποῖον τραυματίζεται ὁ ἄνθρωπος, τὴν ἀποξενώνει ἐκ τοῦ ἀνθρώπου. Μιμεῖται ὡς ἐκ τούτου τὸ παράδειγμα τῶν Λευιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀντιπαρέρχονται αὐτόν, τὸν ὁποῖον βλέπουν αἰμόφυρτον ἐκ τῆς ληστρικῆς ἐπιθέσεως, διὰ νὰ σωθοῦν εἰς τὴν ἀσφάλειαν τῆς μικροψυχίας. Ἐνδέχεται ὅμως νὰ τῆς δείξουν τὴν ἀποστολήν της, ὅσοι θὰ γονατίσουν ταπεινοὶ καὶ φιλόανθρωποι ἐνώπιον τοῦ θύματος τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων, ὅχι ἐπειδὴ θὰ τοὺς συνέδεε μαζί του μία ὠρισμένη πνευματικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία θὰ ἔπρεπεν ὅπωςδὴποτε νὰ σωθῇ, ἀλλ' ἐπειδὴ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὐρίσκωνται εἰς τὴν θέσιν του. Αὐτοὶ βεβαίως θὰ διακινδυνεύσουν τὴν «ψυχὴν» των, ἴσως ὅμως κερδίσουν διὰ τῆς αὐτοθυσίας τὴν ἐσωτερικὴν της δικαίωσιν. Ἡ πρᾶξις των διὰ τοῦτο θὰ ἔχῃ ἀνεξαρτήτως τῆς τελικῆς της ἐκβάσεως μεγαλυτέραν σημασίαν ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῇ.

Ὁ ποιητικὸς λόγος δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῆς ἱστορικῆς του παρακαταθήκης—ὑπὸ τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα τὸν κοσμοῦν καὶ τοῦ προσφέρουν περιωπὴν, ἀλλ' ὑπὸ τῆς φροντίδος νὰ ὑπερασπίσῃ πάσῃ θυσίᾳ, ὅ,τι πολυτιμώτερον ἔχει ὁ ἄνθρωπος. Τὸ πρόβλημα δὲν ἦτο διὰ τὸν Αἰνεΐαν, πῶς θὰ ἔμενεν εἰς τὴν Τροίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη γίνῃ παρανάλωμα πυρός, ἀλλὰ πῶς θὰ συναπεκό-

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

μιζε τὸν πατέρα του καὶ τοὺς ἑφεστίους θεούς, διὰ νὰ ζητήσῃ νέαν πατρίδα διὰ τὴν ἐλευθερίαν.

β) Ἡ φιλοσοφία

Τὸν πνευματικὸν σύνδεσμον τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν ὕπαρξιν του ἐν σχέσει πρὸς ὅ,τι τὴν συγκροτεῖ καὶ τὴν περιβάλλει, ἔχει ὡς ἀποστολὴν ἐκτὸς τῆς ποιήσεως καὶ ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος δὲν βασιζέται εἰς τὰ φυσικὰ σχήματα τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἰς τὰ δεδομένα τοῦ κοινωνικοῦ βίου. Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἡ φιλοσοφία ἐθεώρησε τὸν «κόσμον» ὡς πολιτικὴν κοινότητα, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἴσχυεν, ὅ,τι ἐπέβαλλεν ἡ κριτικὴ ἀντιμετώπισις τῶν πραγμάτων καὶ ὁ ἀμερόληπτος ἔλεγχος τῆς συμπεριφορᾶς. Τὸ γεγονός αὐτό, ἐκ τοῦ ὁποίου προέκυψεν ὁ «λόγος» ὡς δήλωσις τῶν ποσοτικῶν σχέσεων τῆς ἐμπορικῆς συναλλαγῆς καὶ ἡ «δίκη» ὡς κατοχύρωσις τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ συλλογικοῦ βίου, συνετελέσθη παραδειγματικῶς διὰ τὸν Ἀρχαῖον κόσμον εἰς τὴν Ἰωνίαν, ἡ ὁποία διὰ τοῦ ναυτικοῦ τῆς ἀνοίγματος εἰς τὴν Μεσόγειον ὑπερέβαλε τὴν σημασίαν τοῦ ἀγροῦ ὡς βάσεως διὰ τὴν ζωὴν, τὴν μυθικὴν παράδοσιν καὶ τὴν ἀριστοκρατικὴν ἐξουσίαν. Ἡ πρώτη ἀστικὴ κοινωνία τῆς Ἑλλάδος ἐδημιούργησε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς σκέψεως, τὸ ὁποῖον δὲν ἐστηρίζετο εἰς τὴν φαντασίαν ἢ τὴν μνήμην, ἀλλ' εἰς τὸν ἐμπειρικὸν ἔλεγχον τῆς καταστάσεως καὶ ταυτοχρόνως τὴν ἀξίωσιν τοῦ συμβιβασμοῦ τῶν ἀντιθέτων συμφερόντων βάσει ρυθμιστικῶν διατάξεων καθολικῆς ἰσχύος.

Ὡς ἀπαίτησις νὰ ὑπολογίζωνται τὰ γεγονότα εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν των ἔκφρασιν, χωρὶς νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ἀστάθητοι παράγοντες, ἡ λογικὴ μετε-

Σ. ΚΥΡΙΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

τέθη ἐντὸς ὀλίγου εἰς τὸν αἰσθητὸν κόσμον καὶ ἀπετέλεσε τὴν ἐσωτερικὴν του διάστασιν καὶ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἐπιστημονικῆς του ἐρεύνης. Ὡς ἀπαίτησις νὰ διέπουν τὴν συμπεριφορὰν τὰ ἴδια μέτρα χωρὶς ἐξαιρέσεις ἢ δικαιοσύνη προέβαλε τὸ ἠθικὸν της παράστημα εἰς τὸ σὺμπαν, τὰ φαινόμενα τοῦ ὁποίου ἐθεωρήθησαν ἀπὸ τῆς ὥρας αὐτῆς, ὅτι δὲν εὐρίσκονται εἰς τὴν διάθεσιν αὐθαιρέτων δυνάμεων, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ «νοῦ», ὁ ὁποῖος τὰ «διεκδόσμησε»¹, ὅπως εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει ἐναρμόνισιν τῶν πολιτικῶν σχέσεων. Ἡ νομοτελειακὴ ἐκλογίκευσις τῆς πραγματικότητος προϋποθέτει ὡς ἐκ τούτου τὴν θεμελίωσιν τῆς δημοκρατίας, ἡ ὁποία ἐστήριξε τὴν θεσμικὴν της τάξιν ἐπὶ τοῦ γενικοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ ἐλέγχου τῶν γεγονότων τῆς πόλεως, τὰ ὁποῖα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅ,τι συνέβαινε εἰς τὴν φύσιν — ἦσαν βασικῶς ἀπαράστατα. Ἡ σκέψις διὰ τοῦτο ἐντὸς τοῦ ἀστικοῦ πλαισίου τῆς ζωῆς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ὄρατὴν ἐπιφάνειαν, ἀλλ' εἰς τὸ ὑπονοούμενον βάθος τῶν ἐκφραστικῶν της μέσων. Ἡ μετάθεσις αὐτῆ τῆς προσοχῆς ἐκ τῆς παραστάσεως εἰς τὴν σημασίαν της εἶχεν ἀρχίσει νὰ συντελῆται εἰς τὸν γλωσσικὸν χῶρον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς προσαρμογῆς τῶν ἐκτὸς χρήσεως λέξεων εἰς τὰ αἰτήματα τοῦ κοινωνικοῦ βίου.

Διὰ τῆς ἀποσιωπήσεως αὐτῆς τοῦ ἐποπτικοῦ στηρίγματος τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἀποδόσεως τῶν νέων συνθηκῶν τῆς ζωῆς εἰς τὰ φυσικὰ πράγματα μετατοπίζεται τὸ βάρος τοῦ λόγου ἐκ τῆς ἐμφανίσεως εἰς τὴν «ὑπόστασιν» τῶν οἰκοδομικῶν του στοιχείων. Ἡ ἀναζήτησις τῆς ὄντοτῆτος ὑπὸ τὰ «φαινόμενα» ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη

1. Ἀναξαγόρας (Diels I B, 12)

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

καὶ διὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτιστικοῦ πνεύματος μοιραία ὑποψία, τὴν ὁποῖαν προεκάλεσεν ὁ μεταπροσανατολισμὸς τῆς ἐμπειρίας ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν ἐντυπώσεων εἰς τοὺς ἠθικοὺς ὅρους ὑπάρξεως. Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐδημιούργησε τὴν «ἀφηρημένην» ἔννοιαν, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑποκρισίαν, ἡ ὁποία ἐπεχείρησε νὰ ἐκμεταλλευθῆ ἀναδρομικῶς τὸν ἄλλοτε αὐτονόητον σύνδεσμον τῆς μορφῆς καὶ τῆς οὐσίας. "Ὅσοι ζοῦν διὰ τοῦτο πλησίον τῆς φύσεως, δυσκολεύονται νὰ σκεφθοῦν ἀφαιρετικῶς καὶ γίνονται, ὅταν μετατεθοῦν ἐντὸς τοῦ ἀστικοῦ κλίματος, θύματα καὶ αὐτουργοὶ τῆς παραπλανητικῆς ὄψεως, ἐφ' ὅσον δὲν ἀμφιβάλλουν εἴτε προσποιοῦνται, ὅτι ἀποκαλύπτει τὸ περιεχόμενον τῆς. Ἡ φιλοσοφία διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἐπεχείρησεν ἀπὸ τῆς πρώτης ἱστορικῆς τῆς στιγμῆς νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν ἐπίφασιν, τὴν μετέθεσεν ὁμως ἐκ τῶν συμβατικῶν σχέσεων εἰς τὴν ἐμπειρικὴν πραγματικότητα. Ἐνόμισεν, ὅτι ὁ κόσμος συνίσταται καὶ εἰς τὴν ἀντικειμενικὴν του ἔκφρασιν ἐκ δύο ἐπιπέδων καὶ ἀνέτρεξε κατ' εὐθειᾶν εἰς τὸ οὐσιῶδες, τὸ ὁποῖον ἔπρεπεν – ἀντιθέτως πρὸς τὴν μεταβαλλομένην ἐμφάνισίν του – νὰ μὴ γνωρίζῃ τὴν ἀλλαγὴν. Προσεπάθησε λοιπὸν νὰ παρουσιάσῃ, ὅ,τι μένει «ἀεὶ ὡσαύτως κατὰ ταῦτά»¹, χωρὶς νὰ θίγεται ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τῆς ἀφαιρετικῆς σκέψεως, ἡ ὁποία διασχίζει τὴν αἰσθητὴν του ἐπιφάνειαν, διὰ νὰ συλλάβῃ, ὅ,τι τὸ χαρακτηρίζει ἐννοιολογικῶς. Εἰς τὴν ἐξαντικειμένισιν αὐτὴν τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως τῶν ὄντων συνέβαλε καὶ ἡ διάδοσις τῆς γραφῆς καὶ τοῦ νομίσματος, ἐφ' ὅσον ἡ ὄρατὴ παράστασις εἶχεν εἰς τὴν μίαν περίπτωσιν νοηματικὴν καὶ εἰς τὴν ἄλλην ἀντικρυσματικὴν ὑποδομήν. Εἰς τὴν κατεύ-

1. Πλάτωνος: Φαίδωνος 79 D

θυσίν της έξ ἄλλου πρὸς ὅ,τι κρύπτεται εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων, ἡ φιλοσοφία ἐπεδίωξε νὰ περιορίσῃ τὴν ὑποκειμενικὴν ἐκδοχὴν, εἰ δυνατόν νὰ ἐξουδετερώσῃ τὸν ἄνθρωπον ὡς παράγοντα τῆς γνώσεως χάριν αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον κεῖται ὡς βᾶσις εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ διατηρεῖ τὴν ὄντολογικὴν του ταυτότητα, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς πράξεως, ἡ ὁποία δημιουργεῖ τὸν ὄρισμόν του.

Καιροὶ ἀστικῶν ἀνακατατάξεων, ὅπως ὑπῆρξαν ἡ Ἰωνία καὶ ὁ 17ος αἰὼν τῆς Εὐρώπης, ὁπότε διεξήχθησαν ἀγῶνες ἐναντίον μυθικῶς κατωχυρωμένων ἐξουσιῶν, ἐξεθείασαν, ὅ,τι κινεῖται καὶ ὑπάρχει ἄφ' ἑαυτοῦ (τὴν «φύσιν») ὡς «ἀντικειμενικόν» ἐπιχείρημα κατὰ τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἀπαραδέκτου κράτους. Ὅπου ἐπίσης ἐπεκράτησεν ἡ βία ἐναντίον τῆς ἠθικῆς τάξεως καὶ διεψεύσθη ὀριστικῶς ἡ ἐλπίς τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ζυγοῦ, ἡ ὀδύνη τῆς ὑπάρξεως ἐδημιούργησε τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑπερνικηθῇ διὰ τῆς ὑποτιμήσεως τοῦ σωματικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος ὑπέφερον. Ἡ ἄπω Ἀνατολὴ καὶ ἡ Ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ ἀποτελοῦν παραδείγματα διὰ τὴν τάσιν τῆς πνευματικῆς ἀποσυνδέσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του, διὰ τὴν «μυστικὴν» του φυγὴν εἰς ἓνα ὑποθετικὸν κόσμον «ἐπέκεινα νοῦ καὶ νοήσεως»¹.

Ἐὰν λοιπὸν μέχρι τώρα ἡ φιλοσοφία ἐθεώρησεν ὡς σκοπὸν της τὴν ἀναγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν ὄντολογικὴν ἀρχὴν τῶν κοσμικῶν φαινομένων, διὰ νὰ τὸν ὑποχρέωσῃ νὰ τὴν λάβῃ «θεωρητικῶς» ὑπ' ὄψιν ἐναντίον τῶν μεταβλητῶν της ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ὑποκειμενι-

1. Πλωτίνου: Ἐννεάδων I 7, 1. Πρβλ. III 8, 11, V 3, 13, VI 7, 40

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

κῶν του διαθέσεων ἢ διὰ νὰ τὸν ἀπαλλάξῃ ἐκ τῆς αἰσθήσεως φοβερῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἦσαν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν ἄσχετα πρὸς τὴν ὕπαρξιν του, εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ζωὴ περιβάλλεται καὶ προσδιορίζεται ὑπὸ πραγμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἔχουν αὐτοδύναμον καὶ ἀμετάβλητον («φυσικόν» εἴτε «ὑπερβατικόν»), ἀλλ' ἱστορικὸν χαρακτήρα, ὁ ὅποιος τροποποιεῖται ἀναλόγως τῶν οἰκονομικῶν, πολιτικῶν ἢ ψυχολογικῶν ἐπιδιώξεων καὶ δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὸν τρόπον ζωῆς, ἀλλ' ἡ τεχνικὴ του διευθέτησις παραπλεύρως τοῦ λόγου. Ὑπὸ τὴν κάλυψιν βεβαίως τῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως θὰ ἦτο δυνατόν ἡ φιλοσοφία νὰ ἐξακολουθήσῃ νὰ ὁμιλῇ περὶ τοῦ «ὄντος», ὡσάκισ ὅμως τὸ ἔπραξε, δὲν ἄφισε τὸν ἄνθρωπον ἐκτὸς προσοχῆς, ἀλλ' ἐπεχείρησε νὰ τὸν συνδέσῃ πρὸς τὴν ρίζαν τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς πρὸς ὅ,τι τὸν ἐνδιέφερε κατὰ βάθος. Σήμερον ἐν τούτοις, ὅποτε ὁ ἀνθρώπινος κόσμος κινδυνεύει νὰ ἐξαγριωθῇ, ἐπειδὴ ἀνασκευάζει τὴν φυσικὴν καὶ τὴν πνευματικὴν του περιουσίαν, χωρὶς νὰ παρακολουθῇ πνευματικῶς τὸν ὄργασμόν τοῦ ἐγχειρήματος, διότι ὁ λόγος δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποδεσμευθῇ ἐκ τῶν παλαιῶν του παραστάσεων, τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὸ «εἶναι» εἰς τὴν ὑπερεμπειρικὴν του ὑπόστασιν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ μεταβάλλῃ τὴν φιλοσοφίαν εἰς μίαν ἐρασιτεχνικὴν ἀπασχόλησιν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι δὲν ἀντιλαμβάνονται, τί ἀκριβῶς τοὺς προβληματίζει. Τὴν ἐποχὴν μας δὲν ἐνδιέφερε κυρίως νὰ διαπιστώσῃ τὴν προϋπόθεσιν τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἢ ὅποια δὲν ἀποκαλύπτεται εἰς τὴν αἴσθησιν, ἀλλὰ νὰ συλλάβῃ τὰ αἷτια καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῆς «τεχνικῆς», ἢ ὅποια δημιουργεῖ τοὺς βιολογικοὺς καὶ τοὺς πνευματικοὺς ὄρους ζωῆς.

Ἡ περίπτωση τῆς διερευνήσεως τοῦ ἀντικειμενικοῦ

κόσμου εἰς τὴν ἐσχάτην ὑλικὴν του σύστασιν ἀνήκει σήμερον εἰς τὴν φυσικὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία δὲν ἀνάγεται τελικῶς διὰ μέσου τῶν φαινομένων εἰς μίαν δομικὴν στάσιν, ἀλλ' εἰς τὴν στοιχειώδη μορφήν τῆς «ἐνεργείας», τὰ ποσὰ τῆς ὁποίας ἐρεθίζουν ἀναλόγως τοῦ συνδυασμοῦ των τὰ αἰσθητήρια ὄργανα. Ἡ περίπτωση τῆς ἀνατάσεως εἰς μίαν ὑπερφυσικὴν ἀρχήν, ἡ ὁποία σχετίζεται πρὸς τὸν ἄνθρωπον, χωρὶς νὰ περιορίζεται ὑπὸ τῆς λογικῆς, ὑπάγεται εἰς τὴν θρησκευτικὴν πίστιν. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία δὲν θέλει νὰ καταστῇ διανοητικὴ ἀσκησης χωρὶς ἄλλην σημασίαν διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἐπιβάλλεται νὰ ὀρίσῃ τὴν πράξιν καὶ τὴν σκέψιν κατ' ἀναφορὰν πρὸς ὅ,τι τὴν προκαλεῖ καὶ τὴν προὔποθέτει. Δὲν πρόκειται διὰ τοῦτο νὰ σταθῇ καὶ πάλιν εἰς τὴν ὄψιν τῶν γεγονότων, ἀλλὰ νὰ ἐρευνήσῃ τὴν πνευματικὴν των συγκρότησιν. Θὰ διατηρήσῃ τὸν ἀφαιρετικόν της χαρακτῆρα, διὰ νὰ ἐννοήσῃ ὅμως ὁ ἄνθρωπος τὴν δυνατότητα, ἡ ὁποία ὑποκαθιστᾷ τὴν φύσιν, ὡς πρὸς τὰ πραγματικά της στοιχεῖα καὶ κίνητρα, τὰ ὁποῖα ἐξαρτῶνται ἀμέσως ἐκ τῆς νοοτροπίας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς του. Καὶ δὲν θὰ τοῦ προσφέρῃ τὴν γνῶσιν αὐτὴν εἰ δυνατόν συσκευασμένην καὶ χωρὶς δυσκολίαν εἰς τὴν ἀφομοίωσίν της κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς καταναλωτικῆς βιομηχανίας, ἀλλ' ἐφ' ὅσον ὁ ἄνθρωπος ἐκφράζεται διὰ τῶν τεχνικῶν πραγμάτων, θὰ τοῦ δώσῃ τὴν εὐκαιρίαν νὰ συλλάβῃ τὴν ἔκφρασίν του, νὰ πράξῃ δηλαδὴ μίαν ἐνέργειαν, διὰ τὴν ὁποίαν νὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος καὶ ἡ ὁποία νὰ τοῦ χάρισῃ τὴν γεῦσιν τῆς προσωπικῆς του ἀξίας. Ἀντὶ νὰ διευκολύνῃ διὰ τοῦτο αὐτόν, ὁ ὁποῖος τὴν παρακολουθεῖ, θὰ τοῦ δημιουργήσῃ προβλήματα, ἐφ' ὅσον θὰ τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ τὴν ἐπαληθεύσῃ ἢ νὰ τὴν ἀνασκευάσῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀτομικῆς του πείρας καὶ νὰ οἰκοδομήσῃ

ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἕνα ἐσωτερικῶς ἀναπαλλοτριώ-
τον κόσμον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ σταθῇ
μὲ ἀξιοπρέπειαν καὶ νὰ φιλοξενήσῃ, ὅσους τοῦ ζητήσουν
πνευματικὴν στέγην.

Ὁ ὑπεύθυνος φιλοσοφικὸς λόγος δὲν θὰ ὑπερνικήσῃ
λοιπὸν τὴν δυσχέρειαν τῆς ζωῆς ἐκείνων, εἰς τοὺς ὁποίους
ἀπευθύνεται, ἀλλὰ θὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ τὴν συνειδητο-
ποιήσουν. Δὲν θὰ δεσμεύσῃ τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ θὰ
τοὺς τοποθετήσῃ διὰ τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς του ἀνα-
ζητήσεως εἰς τὸ σημεῖον ἐλέγχου τῶν πραγμάτων, τὰ
ὁποῖα τοὺς ἐνδιαφέρουν. Δὲν θὰ ἐξαντληθῇ κατὰ συνέ-
πειαν οὔτε εἰς ὅ,τι ἔχει ἀντικειμενικὴν ὑπόστασιν ἐντὸς
ἐνὸς ὑποθετικοῦ χώρου ἀπροσίτου εἰς τὴν αἴσθησιν
οὔτε εἰς ὅ,τι θὰ ἐξέφραζε τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ φορέως
του ἀσχέτως πρὸς τὴν γενικὴν ἀντίληψιν καὶ διαγωγὴν,
ἀλλὰ θὰ ἐπιδιώξῃ νὰ δικαιωθῇ ὡς πνευματικὸς δεσμὸς
τῶν ἀνθρώπων εἰς ὅ,τι τοὺς συνέχει καὶ τοὺς διαφορο-
ποιεῖ ὡς πρόσωπα. Θὰ προβάλλῃ ἐπομένως καὶ πάλιν
τὸ αἶτημα τῆς ἀντικειμενικότητος, θὰ τὴν ἀντιληφθῇ
ὅμως εἰς τὸν ἀνθρώπινον χαρακτῆρα της, ὁ ὁποῖος ἐξαρ-
τᾶται ταυτοχρόνως ἐκ πολλῶν παραγόντων — τῆς κατα-
γωγῆς, τοῦ τόπου, τῆς μορφώσεως καὶ τῶν διεθνῶν τά-
σεων. Θὰ ἐπιτρέψῃ ὡς ἐκ τούτου τὸν διάλογον, ὥστε νὰ
θεμελιωθοῦν οἱ κοινοὶ τόποι τῆς παρεμφεροῦς ἐμπειρίας
καὶ τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς νὰ παρουσιάσουν τὸν πολυ-
διάστατον πνευματικὸν των χαρακτῆρα, ὁ ὁποῖος συν-
δυάζει τὴν ἐσωτερικὴν ἐλευθερίαν πρὸς τὴν γενικὴν ἀπαί-
τησιν.

Ἐὰν ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἔχῃ συγκριτικῶς πρὸς
τὴν ἰδιωτικὴν ἄποψιν μίαν διαφοράν, συνίσταται εἰς
τὴν καθολικότητα τῆς παρατηρήσεως, ἡ ὁποία τονίζει
τὰ ὅρια καὶ τὴν συνάρτησιν τῶν ἀτομικῶν ὑποθέσεων.

Ἐὰν οἱ ἐκπρόσωποι τῶν πλευρῶν ἑνὸς κύβου θὰ ἰσχυρίζοντο — ἐφ' ὅσον δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἔχουν τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ ὅλου — ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς ἐπιφανείας, ὁ φιλοσοφικὸς λόγος θὰ προσέφερε τὴν ἐπίγνωσιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἑνὸς ἑξαπλεύρου στερεοῦ σώματος. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θὰ συνέδεε τοὺς ἀσχέτους ἢ ἀντιπάλους μεταξύ των διὰ τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἐκπροσωποῦν τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς μίαν συγκεκριμένην ἱστορικὴν τῆς διάστασιν.

γ) Ἡ θρησκεία

Τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου χάριν τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς του ἀσφαλείας ἔχει ὡς θέμα καὶ τὸ εἶδος ἐκεῖνο τοῦ λόγου, τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὴν θέλησιν τοῦ πρώτου ὡς πρὸς τὴν δύναμιν καὶ τὴν τιμὴν κοσμικοῦ ὄντος. Ἡ πίστις εἰς ἓνα ὑπερκόσμιον παράγοντα προσωπικοῦ χαρακτῆρος, ὁ ὁποῖος ὑπερασπίζει ὅσους τὸν ἀναγνωρίζουν, συνώδευσε τὴν συγκρότησιν κοινωνικῶν ομάδων διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ ἠθικοῦ των συνδέσμου ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν κινδύνων καὶ τῶν διασπαστικῶν των τάσεων. Οἱ ἄνθρωποι διὰ τοῦτο τῶν σπηλαίων δὲν λατρεύουν θεούς, ἀλλὰ θηρία, τὰ ὁποῖα τοὺς ἐντυπωσιάζουν διὰ τῆς φυσικῆς των ὑπεροχῆς. Ἐπειδὴ δὲν ἔχουν προβλήματα συμπεριφορᾶς, δὲν συνδέονται πρὸς τὸ οἰκογενειακόν των «τοτέμ» ἠθικῶς, ἀλλὰ διὰ τῆς πεπιοθήσεως, ὅτι ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ τοῦ προσφέρουν μερίδιον ἐκ τοῦ θηράματος καὶ θὰ πράξουν ἐξ ὀνόματός του, ὅ,τι ἐπιβάλλεται ὑπὸ τῆς ἀγωνιστικῆς των πείρας.

Ὁ ἀγρὸς καὶ τὸ ποίμνιον ἐδημιούργησαν ἐν συνεχείᾳ ὑποχθόνια καὶ οὐράνια πρόσωπα, διὰ νὰ κηδεμο-